

UN REPERTORI DE MALNOMS DE MEQUINENSA

EN LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XX

HÈCTOR MORET

INTRODUCCIÓ

El motiu que m'ha empès a la redacció d'aquesta comunicació ha estat el desig d'aproximar-me a unes de les realitats de la cultura popular que compta amb més vigència, si més no en les comunitats rurals, en la comunicació lingüística diària: la creació i l'ús dels malnoms. Així doncs, he cregut oportú fer un recull, i un breu estudi, dels renoms emprats al llarg dels últims cinquanta o seixanta anys a Mequinensa, vila de Baix Cinca on vaig nèixer fa quaranta anys.

Per a la confecció del repertori de malnoms, a més de partir del propi coneixement de l'actual sistema de malnominació emprat pels habitants de Mequinensa, he consultat oralment diferents persones, en general d'edat avançada, d'aquesta població de l'Aragó catalanòfon i, sobretot, he tingut molt present la relació, conservada en l'arxiu municipal, de malnoms mequinensans confeccionada pel poeta local, traspasat farà cosa d'un parell d'anys, Joaquín Riau Arbiol —*Joaquín lo Rafeliste*—,¹ relació que conté tant malnoms encara vigents entre els mequinensans residents a la vila com renoms de fills del poble que, en diferents moments de la història recent de Mequinensa, van (vam) haver d'abandonar la vila; o que ja han mort, però dels quals se'n conserva encara la memòria. D'aquesta llista de Joaquín Riau només no he tingut en compte una vintena escassa de *motes*: aquells dels quals ningú no m'ha sabut donar raó (*Caron, Francais, Jabalí, Jalisquet* i *Tomás lo Perro*)² o bé es tractaven o es tracten de noms

1. *Motes originarios y de palabras deformadas. Algunos nacen de apellidos* és la llegenda que encapçala aquesta llista de vuit fulls mecanografiats de malnoms mequinensans ordenats alfabèticament i escrits amb ortografia castellana.

2. «Perro», amb [ɛ] tònica, té el significat de «dolent», «entremaliat», en el parlar de Mequinensa.

d'empreses o establiments comercials (*Fes, Petit París i Pinillos*) o bé tenim la certesa que eren cognoms o malnoms individuals (*Boixet* <Boix, *Cabomoreno, Fiestas, Frias/ Frios, Guardiet, Inglés, Montero, Noguero, Pipió, Salinetes* <Salinas, *Teix, Trévol, Vizcaíno i Xato* (de) *les Mantes*) de persones que, si bé residiren algun temps a Mequinensa en les dècades dels anys quaranta i cinquanta, eren nascudes fora d'aquesta població del Baix Cinca i abandonaren el poble ja fa molts anys. Tampoc no he tingut en compte alguns prenomes (*Alberto*,³ *Adelaida, Agripina, Atanàsia, Bartòlo, Basílio, Benjamín, Casto, Clara, Costantino* <Constantino, *Estanislao, Federico, Feliciano, Florentina, Gaietano, Inocente, Justo, Làsaro* <Lázaro, *Laureano, Lifonso* <Ildefonso, *Malena* <Magdalena, *Manda* <Amanda, *Marcèlo, Mariquita* <María —dona d'origen murcià—, *Matilde, Nàssio* <Ignacio, *Poldo* <Leopoldo, *Patrocínio i Wenceslao*)⁴ que trobem en la llista de Joaquín Riau com si fossen malnoms, ja que tothom que he consultat ha assegurat que els portadors d'aquests prenomes també eren coneguts pels corresponents renoms familiars i, per tant, he considerat que no eren exactament malnoms consolidats.

També he consultat dues breus obretes, que es ressenyen al final d'aquesta comunicació, de poesia costumista —o local—, l'una de Joaquín Riau i l'altra de Maria Pilar Febas Fornos —tots dos mequinensans de soca-rel—, ja que contenen, sobretot la segona, diferents malnoms mequinensans.

Sobre la vigència de l'ús dels malnoms —terme emprat, generalment, en el parlar de Mequinensa amb el significat de sobrenom amb què, a més del nom de fonts i els cognoms, és conegut l'integran d'un determinat col·lectiu—⁵ entre els mequinensans s'ha de dir que és quasi plena. Pràcticament tothom distingeix els seus veïns i coneguts a través d'aquest sistema denominatiu, en especial els mequinensans de més de trenta anys; però els malnoms «impresentables» o que són percebuts pels seus portadors com a ofensius, només s'empren en cercles més o menys reduïts i, sobretot, quan no és present la persona designada pel malnom «impresentable» o suposadament ofensiu.

3. Per estalviar-nos transcripcions fonètiques, en el cas que un antropònim d'origen castellà presente en el parlar de Mequinensa una *e* o una *o* tòniques obertes —generalment en contacte amb *l* o *r*— ho assenyalarem col·locant un accent greu a sobre de la vocal en qüestió, encara que aquest ús contravinga, aparentment, l'ortografia pròpia del català.

4. Com que no sempre és fàcil distingir entre prenomes individuals i malnoms motivats per prenomes, he relacionat ací tots els prenomes de la llista d'en Joaquín Riau que no he considerat que fossen autèntics malnoms i, per tant, no els he relacionat en l'apartat corresponent d'aquest treball.

5. Empraré, indistintament, al llarg d'aquest treball els termes «malnom» i «renom» ja que els he considerat sinònims.

Encara avui, quan des de l'ajuntament Mequinensa s'informa, a través del sistema de megafonia implantat per tot el nucli urbà, de l'òbit d'un vilatà, sovint s'acompanya, per facilitar-ne la identificació, el prenom i cognoms del finat, o finada, amb el corresponent renom familiar, però mai amb un renom individual.

No és gens estrany la identificació d'un mateix individu a través de dos malnoms, l'un per part de pare i l'altre per part de mare, tot i que acostuma a dominar el malnom del pare en el cas dels fills i el de mare en el cas de les filles. Així, per posar un exemple pròxim, mon pare era Mariano *Picatxo* per a la majoria de mequinensans, però també hi havia una part, molt menys nombrosa, de gent del poble que l'identificaven com Mariano *Carmèlo*; mentre que ma mare, Asuncion, és més coneguda, com l'àvia —sa mare—, amb el malnom *la Jodicària* i, amb menor freqüència, com els seus germans i l'avi —son pare—, també amb el malnom *la Xavalilla*. Per completar l'exemple familiar afegiré que una cosina germana meua, filla d'una germana de mon pare, és coneguda pel malnom *Picatxa*, mentre que son germà és identificat a partir del cognom singular, únic en aquests moments a Mequinensa, del pare: *Molina*.

Les generacions més joves, si bé coneixen i empren molt sovint aquest sistema de denominació, i gairebé en exclusiva per referir-se als mequinensans de la generació, pel cap baix, dels seus pares, cada vegada més fan ús dels prenom o dels cognoms per denominar-se entre ells. S'ha de matisar que l'ús dels malnoms entre els joves és més freqüent entre els nois que entre les noies, i que aquells fins i tot són creadors de nous renoms, però es tracta de malnoms que tenen un ús més aviat reduït o grupal, que no acostumen a emprar-se fora de la colla d'amics o de l'ambient on s'han generat; així tenim renoms «moderns», sorgits de fets anecdòtics, com ara *Massiste* i *Ursus* (personatges de les pel·lícules italianes de forçuts romans dels anys seixanta), *el Muerto*, *Morgan*, *Charly* (el seu prenom legal és Carlos, es tracta del propietari d'un local nocturn, un *pub*, també anomenat *Charly*), *Pepe Saeta* (de la família dels rellotgers malnominats *Curallotodo*), *Xipi* (nom d'un antic bar), *Còrdova* (natural d'aquesta ciutat andalusa; el seu prenom legal és, com és habitual tractant-se d'un cordovès, Rafael), o *Pegot* (de jove no sabia dir *perrot*, «moneda de 10 cèntims de pesseta» en el parlar de Mequinensa, i pronunciava, amb una *r* uvular o «grasseyé» perquè s'havia criat a França, «*pegot*»), etc.

Sobre l'ús d'articles personals, o altres partícules introductòries als malnoms, s'ha de dir que els proclítics *en* i *na* són obsolets, des d'una perspectiva sincrònica, a Mequinensa, mentre que els deteminants *lol el* i *la* són els articles que se solen

anteponer als malnoms, en especial si aquests s'usen sense anar acompanyats del prenom, i en moltes ocasions als prenom o cognoms, però només, tant en un cas com en l'altre, si el portador del nom o malnom no participa en la conversa. L'ús d'aquests articles marquen, d'alguna manera, l'antropònim, encara que aquest siga en realitat un prenom o un cognom, de malnom. Cal ressaltar que l'ús de l'article entre el prenom i el malnom és molt més habitual quan el malnom s'aplica a una dona que no pas a un home, així és freqüent sentir Mariano *Picatxo* o Antònio *Perrina*—sense article introductor al malnom— al costat de Maria *la Picatxa* o Pepa *la Mafona*—amb article introductor.⁶

Sobre l'ús d'articles personals determinatius s'ha d'assenyalar que els mots *oncle* i *tia*, a més de designar graus de parentiu (en procés de substitució en el parlar de Mequinensa per *tiet* i *tieta*), s'usen com a vocatius sense cap altre acompanyament si la persona apel·lada és desconeguda, o no gaire coneguda, de qui reclama la seua atenció, i acompanyats de prenom o malnom si la persona apel·lada és prou coneguda. A més d'aquest ús vocatiu, *oncle* i *tia* s'empren, acompanyats de l'article i del prenom o el malnom, per referir-se a qualsevol mequinensà o mequinensana de la generació, pel cap baix, dels pares de qui l'usa. Si la persona esmentada és de la mateixa generació, o de generacions més joves, de qui fa ús del malnom, o del prenom, es precindeix d'aquest, diguem-ne, article personal. És un tret del parlar de Mequinensa, encara prou viu però amb clars símptomes de recessió, que marca de malnom el nom que acompanya.

Els canvis morfològics que pateixen els malnoms són prou coneguts a l'hora de la seua transmissió hereditària o, amb molta menor freqüència, per matrimoni: canvi de gènere (*Astrafó* > *Astrafona*, (Es)Perança > *Perança*, Susanna > *Susano*) i introducció de sufixos diminutius (*Pitoi* > *Pitoiet*, Joan > *Joanet*, Teresa > *Teresona*) i augmentatius (Joan > *Joanot*,⁷ mosso > *Mossàs*).

En el cas de Mequinensa, cal assenyalar un interessant canvi morfològic que afecta les formes masculines de certs malnoms que tenen l'origen en prenom masculins, o cognoms, terminats en vocal tònica que han passat per un procés previ de feminització. Així, quan el malnom en qüestió s'ha trasmès a un home

6. Aquest distint ús dels articles determinatius masculí i femení també s'observa en els topònims mequinensans creats a partir de malnoms, així al costat de l'*Aumet de la Cassimira* o *lo de la Marió* trobem *lo de Perança*, *lo de Cavaller*, *la vall de Freixes*, *los tossals de Satué*..., però *la bassa el Quèlo*.

7. Sempre i quan en aquest cas no es tracte en realitat d'un sufix diminutiu, *-ot*, inusitat en l'actualitat a Mequinensa però fossilitzat en el renom. Cal dir que els malnoms Tomassot i Joanot són emprats sense pensar que es poden tractar d'apel·latius marcats per sufixos.

a partir de la forma femenina, en lloc de restituir la forma masculina primitiva, es masculinitza canviant la -a de la forma femenina per una -o, marca de masculí. Potser amb un parell d'exemples es veurà més clar: el cognom Solé/Soler⁸ i el prenom/cognom Martí donaren origen als malnoms femenins *Solera* i *Martina*, i aquests, al seu torn, són en l'origen dels actuals malnoms masculins *Solero* i *Martino*. Això podria explicar, en part, alguns malnoms masculins acabats en -ero que tenen l'origen en mots generals del parlar de Mequinensa terminats en vocal tònica; per posar un exemple, aquest podria ser el cas del malnom *Cerero*, explicable a partir de **Cerer* > *Cerera* > *Cerero*. Però també cal dir que en altres malnoms, molt més moderns, ja els trobem directament terminats en -ero: *Cacauero*, *Petrolero*, etc.

Una altra peculiaritat morfològica a destacar d'entre el conjunt de malnoms mequinensans és la que obsevem amb l'aparició d'una -t- analògica en les formes femenines d'un parell de renoms que tenen l'origen en cognoms terminats en -n: Colén > *Colenta* i Bean > *Beanta*. És a dir, si dels masculins «valen» i «san't tenim els femenins «valenta» i «santa», d'un home anomenat Colén haurem de tenir una dona malnominada *Colenta*.

Una tercera característica morfològica que convé assenyalar és la que afecta alguns malnoms procedents de mots femenins del lèxic general o cognoms i malnoms femenins terminats en -a que poden perdre aquesta -a en el moment que aquests malnoms, aparentment femenins, es masculinitzen: cassola > *Cassol*, Fullola > *Fullol*, minyó > *Minyona* > *Minyon*,...

Per entendre millor alguns dels renoms presents en aquest repertori, s'ha de tenir en compte que en el sistema denominatiu emprat a Mequinensa els noms de fonts, o prenom, fins fa ben pocs anys, presentaven, en general, la forma catalana, encara que molt sovint terminats amb un sufix —gairebé en exclusiva -et/-eta— diminutiu: Aguedeta, Angeleta, Antoniet, Antonieta, Carmeta, Dolorettes, (I)sabeleta, Jusopet <Josep, Marianet, Marieta, Modestet, Peret, Pepeta, Pilareta, Ramonet, Roseta, etc.; aquest sufix, que acostumava a durar tota la vida de l'individu portador, també afectava prenom d'origen castellà: Andresset, Ginieta, Manolet, Santiagueta, etc. Però cada cop més, i d'una manera gairebé absoluta entre les generacions més joves, els noms de fonts dominants

8. A partir d'aquest moment assenyalarem, en els malnoms i cognoms, amb lletra cursiva o redona, segons el context, les grafies corresponents a consonants que no són pronunciades en el parlar de Mequinensa. Emprem aquest mateix sistema per assenyalar el so velar fricatiu sord, propi de l'espanyol, representat amb els grafemes *j/g* en el sistema ortogràfic del castellà.

són en castellà sense cap mena de sufix: Alberto, Fernando, German, José —però un cas de *Joseret*, amb una -r- analògica en els derivats semblant al cas de Colén> *Colenta* comentat un xic més amunt—, Ricardo, Sergio, Carlos, etc., prenom formalment castellans que en algunos casos ja comptaven a Mequinensa amb una vigència de molts anys: Andrés, Asuncion, Francisco, Gacinto <Jacinto, Jesús, Manòlo, Mariano, Miguèl, Pilar i Pilara, Primitivo, Rosàrio, Segundo, etc. Convé destacar que, també d'una manera creixent, trobem prenom, d'origen molt divers, que presenten formes coincidents en castellà i en català, si més no en la pronúncia nord-occidental: Arantxa, David, Elisabet, Héctor, Il·luminada, Irene, Ivan, Marta, Miriam, Raül, Rubén, Sílvia, Víctor, etc., prenom que no fan res més que sumar-se a la llista de prenom, en general femenins, més tradicionals (Cinta, Glòria, Isabel, Maria, Montserrat, Núria,...) que tenen formes quasi idèntiques en castellà i català. Cal dir, finalment, que a Mequinensa, a diferència de la major part de les poblacions de les comarques catalanòfones d'Aragó, encara es mantenen prou vives les formes catalanes, sense afegits hipocorístics, d'alguns prenom masculins: Esteve, Jaume —sense anar més lluny l'actual alcalde de Mequinensa, Jaume Borbon, és conegut entre els seus convilatans amb el prenom català—, Jordi, Josep, Pere, Sebastià, Vicent,...

Sobre la presentació d'aquest repertori de malnoms mequinensans s'ha d'assenyalar que s'han agrupat en una mateixa entrada totes les variants d'un determinat malnom, o malnoms integrants de la flexió d'un mateix lexema (flexió de gènere i nombre, diminutius, etc.), encara que en alguna ocasió, poques, les variants, com el mateix malnom, poden servir per malnomenar diferents famílies; això últim no és gens estrany d'observar en malnoms mequinensans que tenen la motivació en alguna localitat pròxima a la nostra vila (e. g. *Faiona*, *Faionet*).

També cal dir que en la presentació dels malnoms sovint s'han afegit diferents comentaris, d'índole diversa, d'entre els quals cal destacar aquells que fan referència a la presència del renom comentat en la toponímia rural mequinensana, sobretot si aquest malnom, i topònim alhora, és present en el treball «Aproximació a la toponímia rural de Mequinensa» publicat en volum a l'obra *Sobre la llengua de Mequinensa* ressenyada al final d'aquest treball. Sobre aquest aspecte de la comunicació, s'ha de dir que sovint la presència dels malnoms en la toponímia es redueix a assenyalar una propietat rústica a través del sintagma preposicional *lo de*, combinació que pren el paper de neutre substantiu amb el significat de «la heretat de», «açò de». Com que possiblement, si fos exhaustiu en recollir aquests topònims que assenyalen propietat rústica, hauria de referenciar la major part dels malnoms, sobretot els que es presenten en forma masculina,

només he tingut en compte aquells topònims consolidats —que sovint fan referència a propietats extenses— que tenen l'origen en un antropònim perquè en aquests casos ja formen part del coneixement general dels mequinensans, fins al punt que sovint s'ha perdut el record de les persones que li daren nom.

Per cloure aquesta introducció, només em cal afegir que per agrupar els malnoms he emprats criteris de classificació semàntica inspirats en el treball d'Enric Moreu-Rei *Renoms, motius, malnoms i noms de casa*, però adaptant-los molt lliurement al nostre corpus, i dins de cada apartat he ordenat els malnoms seguint l'ordre alfabètic.

CLASSIFICACIÓ DELS MALNOMS

Malnoms procedents de prenom

Un prenom singular —o d'escassa freqüència— dins d'una determinada comunitat pot funcionar, a més de com a nom de fonts, com a renom per a bona part de la resta de membres d'aquesta comunitat, els quals sovint obliden —o no empen— el malnom familiar, o nom de casa, que li correspondria a l'individu en qüestió, malnom que, tanmateix, es pot perpetuar a través d'altres membres d'aquesta família. Així trobem a Mequinensa *l'oncle Aurèlio, la tia Magina, l'oncle Remígio*, etc., o *ca Bertomeu, ca Leon*, etc., prenom emprats com a autèntics malnoms.

Aquests prenom singulars, en ocasions, també es poden emprar com a malnom per a denominar els descendents d'una determinada persona, sobretot si, com en el cas de cognoms, s'intercala la preposició *de* entre el prenom del descendent i el prenom de l'ascendent. Així trobem a Mequinensa *Marieta, la de la tia Fermina* —o, directament i més sovint, *Marieta Fermina*—, filla de *la tia Fermina; Teresina, la de l'Ansèlmo* —o, directament i més sovint, *l'Ansèlma* i, per a referir-se a les dues germanes de cognom Lacasa Sagarra, *les Ansèlmes*—, filla de *l'oncle Ansèlmo* i mare de *Mariano, lo de l'Ansèlma*;⁹—*Milia Guedeta* <Emília Aguedeta; *Dolores la Sipiana; Pilar la Salvadora, Santiago Segundo*, etc.

9. Aquest és el renom familiar del poeta mequinensà Marià Lòpez Lacasa.